

CSATA ZSOMBOR

A NYELVHASZNÁLAT GAZDASÁGI VONATKOZÁSAI KISEBBSÉGBEN

Előadásomban a nyelvhasználat és a nyelvi sokszínűség gazdasági vonatkozásairól fogok beszélni, először általában, majd sajátosan Erdélyre vonatkozóan.

Hadd kezdjem a személyes motivációmmal! Gazdaságszociológiát tanítok és úgy másfél évvel ezelőtt kezdtem foglalkozni a témával. Azt vettem észre ugyanis, hogy Romániában a magyar nyelvhasználattal kapcsolatos sérelmeket tálaló nyilvános beszédmodban, nyilatkozatokban meglehetősen ritkák a gazdasági vonatkozású, pragmatikus érvek. Ezekben a politikusok, jogvédők, újságírók által képviselt narratívákban a problémának szinte kizárólag csak a jogi vagy szociolingvisztikai vonatkozásai bukkannak fel, a gazdasági aspektusok nincsenek jól végiggondolva és empirikusan dokumentálva. Ezek az érvek alapvetően politikai természetűek és normatívak, be nem váltott történelmi ígéreteken és olyan – a kisebbség és a többség által képviselt – erkölcsi megfontolásokon nyugszanak, amelyek talán soha nem lesznek összebékíthetőek. Ez a fajta a konfrontatív jogvédelem kétségtelenül nagy sikereket könyvelhet el. Még hatékonyabb lehetne azonban akkor, hogy a szociolingvisztikai és jogi érvek mellett a gazdaságiak is gyakrabban megjelenének. A továbbiakban ezekről a szempontokról szeretnék beszélni.

TÖBBNYELVŰSÉG ÉS TÁRSADALMI INTEGRÁCIÓ

Bár szociológus vagyok, a következőkben mégis inkább közgazdaságtani szempontokról lesz szó. Bizonyára Önök is voltak úgy, hogy sokáig tudni vélték valamit, de igazából nem értették, hogy mi történik pontosan, mindaddig, amíg egy revelatív élmény rá nem ébresztette Önöket a dolog lényegére. Ez történt velem is, amikor két évvel ezelőtt nyugat-afrikai Beninben jártam és megtapasztaltam, hogy mennyire nehéz kommunikálni egy olyan társadalomban, ahol az emberek ötvenöt eltérő nyelvet beszélnek. A közös lingua francát, a franciát csak a társadalom 15 százaléka ismeri. Utazás közben, egy hosszabb várakozás során figyeltem meg, hogy mennyivel lassabban megy végbe egy egyszerű tranzakció a piacon, amikor az emberek egy egyszerű fejkendőt vagy kosarat akarnak vásárolni – és ez nemcsak azért van, mert ott szinte kötelező alkudozni. Ahol nincs egy közös nyelv, ott a cserének magasabbak a tranzakciós költségei. Melyek ezek a költségek? Az információhoz való hozzájutás költségei, az alkuhoz kapcsolható költségek, a létrejött csere

kikényszerítésének a költségei stb. Ezek a költségek mindkét felet terhelik, összeadódva ez egy jelentős ösztársadalmi kiadást jelent. Ilyen feltételek mellett igen nehéz integrálni egy gazdaságot és sokkal költségesebb működtetni a demokrácia intézményeit is. Nem véletlen, hogy egyes politikai közgazdászok szerint az afrikai államok elmaradottságának egy jelentős részét az magyarázza, hogy az emberek – szó szerint – nem ugyanazt a nyelvet beszélik. Nem csak az a baj, hogy nincs mindenki számára érvényes megállapodás az együttélés alapvető szabályairól, hanem hogy az eltérő nyelv miatt félreértések, félrehallások vannak, és sokba kerül a kommunikáció eredményes mediálása.

Hazatértemben eldöntöttem, hogy a nyelvhasználat gazdasági vonatkozásait a többnyelvű Erdély kapcsán is alaposabban végiggondolom. A szakirodalmi tájékozódás során ismertem meg a nyelv gazdaságtani (*economics of language*) szemléletet, amelyet elsősorban közgazdászok művelnek. Azt vettem észre, hogy ilyen típusú elemzéseket más nyelvi kisebbségek, csoportok esetében már régóta végeznek. Gondolok itt a quebeciekre Kanadában, a svájci többnyelvűsége, a katalánokra, a baszkokra stb. A megismerés szándéka mellett azt a diplomáciai célt tűztem ki magamnak, hogy a nyelvi gazdaságtani kutatások térképére felkerüljenek a határon túli magyarok is. Ezek szellemében kezdtem el a munkát és gyűjtöttem össze néhány megfigyelést és adatot, amit a mai előadáson bemutatok.

Először hadd lássunk egy hazai példát is a nyelvi sokszínűség költségeivel kapcsolatban. 2014. augusztus 10.-én a háromszéki Kézdiszentléleken történt egy tragikus baleset. Egy motoros egy szabálytalanul közlekedő kislányt gázolt el, majd nekiütközött egy lakóháznak és életét veszítette. Az áldozat segítségére siető másik motorost a helyiek bántalmazták, őt súlyos sérülésekkel kórházba kellett szállítani. Egy ismerősöm szemtanúja volt az esetnek, az ő elbeszélése szerint a helyiek felhívták a mentőszolgálatot, ahol azonban nem tudtak magyarul, így csak akadozva tudták elmondani, hogy hol és mi történt. Ennek is köszönhető, hogy a mentők később jöttek ki a helyszínre és elképzelhető, hogy ez a motoros életébe került.

A történetet azzal egészíteném ki, hogy az egészségügyben nem csak a páciens jár rosszul azzal, ha nem tud az orvos nyelvén beszélni. Ha félreértés miatt valakit rosszul diagnosztizálnak, azt később költségesebb lesz kezelni és ennek az árát nem csak a páciens fizeti meg, hanem mindenki, aki egészségügyi járulékot fizet. Ezek egyszerű, mindenki számára érthető érvek, mégis ritkán jelennek meg a nyelvi igazságossággal kapcsolatos narratívákban, diskurzusokban.

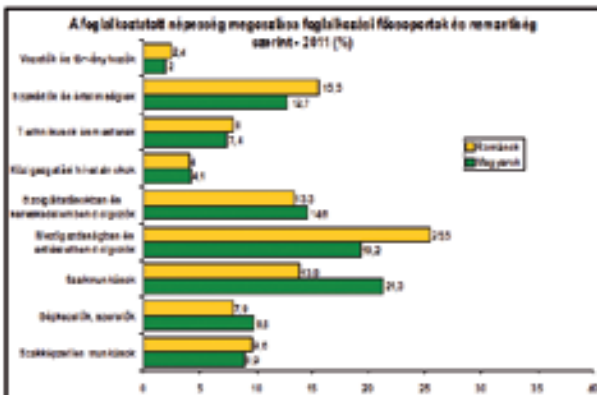
Ha az emberek nem tudnak kommunikálni egymással, akkor ennek ösztársadalmi költségei vannak, nem működnek optimálisan a jóléti intéz-

mények, az ellátórendszerek. Arról nem is beszélve, hogy ha elmarad vagy ritka a kommunikáció az eltérő nyelvi-etnikai csoportok között, akkor még az sem biztos, hogy egyáltalán létrejön egy alapvető konszenzus a közjavak, a jóléti szolgáltatások működtetéséről. Ha a bizalmatlanság miatt mindenki a magánjávaival van elfoglalva, és nem tesz semmit a közösbe, ez társadalmi csapdákhoz vezet, hogy a nemrég elhunyt Hankiss Elemér szociológust idézem. Másszóval ezekben a társadalmakban elmarad vagy részleges lesz az integráció, aminek a fájdalmas következményeit láthatjuk az afrikai országok többségében.

A hatékony integrációhoz tehát szükséges a közös nyelv, amit mindenki ért. Ehhez azonban nem mindenki egyformán járul hozzá. A határon túli magyar kisebbségekre általában igaz az, hogy méltánytalanul nagyobb terhet viselnek ebben az integrációban, mivel kizárólag nekik kell megtanulni az állam nyelvét. Ezt aszimmetrikus kétnyelvűségnek hívjuk és pénzben és esélyekben mérhető hátrányokat generál, erről fogok beszélni az előadás második felében.

AZ ERDÉLYI MAGYAROK GAZDASÁGI HELYZETÉRŐL

Vessünk egy pillantást az erdélyi magyarok rétegződési helyzetére, foglalkozási statisztikáira. Az alábbi ábrából (64. ábra) az látszik, hogy a magasabb státusú foglalkozásoknál, a jobban fizető állásokban a magyarok alul vannak reprezentálva, miközben jóval többen vannak például a szakmunkások körében. Ennek a különbségnek több oka is van. A legfontosabb az, hogy a rendszerváltást megelőző évtizedekben – és itt egészen az első világháború végéig visszamehetünk – a migráció és az etnikai diszkrimináció miatt az erdélyi magyarok fokozatosan veszítették el az előnyösebb társadalmi pozícióikat. A mai állapot ennek a folyamánya, tehát egy nagyon erős és hosszan tartó útfüggőségről beszélhetünk.

64. ábra

De ami témánk szempontjából érdekesebb, azok a jövedelemkülönbségek a magyarok és a románok között (65. ábra). Egy 2012-ben végzett kutatás szerint egy átlagos erdélyi magyar 718 lej keresett, egy román pedig 836-ot. A táblázatból az is látszik, hogy a romániai átlaghoz képest a magyaroknál alacsonyabb a szegénységi ráta, az erdélyi románokhoz mérten viszont magasabb. A GINI index a társadalmi egyenlőtlenségek mutatója, ez a magyarok esetében alacsonyabb, ami azt jelenti, hogy kevesebb a gazdag és a szegény, és több magyarnak van átlag körüli bevétele. A témánk szempontjából azonban az az érdekes, hogy ezeknek a különbségeknek mekkora része származtatható a korábban említett nyelvi hátrányból.

	Erdélyi magyarok	Erdélyi románok	Románia (átlag)
Ekvivalens átlagjövedelem (RON)	718,3	835,9	777,2
Ekvivalens átlagjövedelem (%)	92,4	107,6	100
Szegénységi ráta	16,9	15,8	23,9
GINI index	29,1	34,1	27,3

65. ábra: Jövedelmi mutatók nemzetiség szerint, Romániában (2012)
Forrás: Kiss 2014: 210

Ezt egy korábbi (2009-es), még nagyobb mintán végzett kutatásból tudjuk pontosabban megállapítani. Az alábbi regressziós elemzést a magyarokra vonatkozóan azért végeztük el, hogy megállapítsuk, hogy a román nyelv ismerete önmagában befolyásolja-e a jövedelemkülönbségeket (66. ábra).

	Erdélyi magyarok	Erdélyi románok	Románia (átlag)
férfi	0,199***	0,115**	0,268***
középiskolai végzettség (elemi és általános végzettséggel szemben)	0,105**	0,084*	0,119**
felsőfokú végzettség (elemi és általános végzettséggel szemben)	0,300***	0,244***	0,333***
városi lakóhely	0,102**	0,093*	0,107**
székelyföldi lakhely	-0,076**	-	-
jó román nyelvismeret	0,085**	0,067*	0,108**
determinációs együttható (R négyzet)	16,9	9,1	21,5

Jelmagyarázat: * 0.05 > p > 0.01. ** 0.01 > p > 0.001. *** p < 0.001.

66. ábra: A jövedelmek lineáris regressziós modellje – erdélyi magyarok (standardizált regressziós együtthatók, Életünk Fordulópontjai 2. vizsgálat, N=1651)

A táblázatból látszik, hogy a férfiak mérhetően, szignifikánsan többet keresnek, mint a nők. Amint az várható volt, a magasabb iskolai végzettség is pozitívan befolyásolja a jövedelem növekedését, hasonlóképpen a városi lakhely is. Azt is tudjuk, hogy Székelyföldön alacsonyabb az átlagjövedelem, innen a negatív összefüggés. A témánk szempontjából azonban a legfontosabb megállapítás az, hogy azok a magyarok, akik jól beszélnek a román nyelvet, szignifikánsan többet keresnek, mint azok, akik nem, vagy csak rosszul beszélnek románul. Ez akkor is igaz, ha az említett többi tényezőt kontroll alatt tartjuk. A román nyelv nem megfelelő ismerete tehát jövedelemhátrányhoz vezet. Ráadásul ez a hatás a magasan képzettek körében nem érvényesül, jövedelemkülönbséget eredményez viszont azok körében, akik legfeljebb érettségivel rendelkeznek. A román nyelvtudás hiánya tehát a képzetlenebbek körében okoz jövedelemhátrányt, tovább rontva az amúgy is hátrányosabb helyzetüket.

NYELVISMERET ÉS GAZDASÁGI HÁTRÁNYOK

Térjünk vissza az eredeti kérdésre: miért vannak a kisebbségiek hátrányban azokhoz képest, akiknek az anyanyelve a közös nyelv? Francois Grin (2005), svájci közgazdász típusokba rendezte a magyarázatokat. Először is: a kisebbségnek meg kell tanulnia a többség nyelvét, ami sok *pénzbe kerül*. Nálunk egyelőre ilyen mérés még nem volt, de a nyelvészek szerint egy idegen nyelv anyanyelvi szintű elsajátításához kb. 12 000 órányi tanulás és kitettség kell. Ez nagyon sok idő, amit nyilvánvalóan el lehetne tölteni egyébvel is. Itt merül fel az alternatív humántőke befektetési hatás is, egyszerűbben *használdozat-költség*, ami azt jelenti, hogy amíg a kisebbségének románul kell tanulnia, addig lemarad azokról a produktív tevékenységekről, amit a többségiek ezalatt művelhetnek. Ugyanez vonatkozik a szülőkre és más segítőkre, akik azzal töltik az idejüket, hogy a gyerekeket románul tanítják. Ezeket a költségeket még nehezebb kvantifikálni, ilyen mérések nem is készültek.

Itt fontos megjegyezni, és igazságtalan lenne, ha elfelejtenénk, hogy a kisebbségi oktatásnak vannak olyan tételei, amivel az állam kompenzálni kívánja ezt a hátrányt. Az egyetem előtti képzésben például a kisebbségi nyelv oktatása közpénzen történik (ezzel a kisebbségiek egy nyelvvel többet tanulhatnak ingyen, a román), sőt, a kisebbségi oktatás helyenként nagyobb költségvetésből gazdálkodhat (pl. a Babeş-Bolyai Tudományegyetemen magyar szakjain a diákok kétszer nagyobb „fejkvótát” kapnak, mint azok, akik románul tanulnak). Úgy tűnik azonban, hogy ez a kompenzáció nincs arányban azokkal a ráfordításokkal, amelyeket ki-ki egyénenként meghoz.

További konkrét gazdasági hátrányok származnak abból, hogy az ország hivatalos nyelve a román. Ezt a *privilegizált piac hatásaként* emlegetik, és arról

van szó, hogy bizonyos kormányzati felügyelet alatt álló termékek vagy szolgáltatások csak románul érhetőek el és ezek termelésében a magyarok nem, vagy csak kisebb mértékben vesznek részt. Ugyanide sorolható az is, hogy a magyaroknak több mindent románra kell fordítani, ennek pedig plusz költségei vannak. Végül pedig nem szabad elfelejtkezni a *retorikai, legitimációs hátrányról* sem, amely szinte minden olyan kommunikációs helyzetben jelen van, ahol egy magyar anyanyelvűnek románul kell megszólalnia. Egy idegen nyelvet szinte lehetetlen tökéletes anyanyelvi szinten beszélni és gyakran tapasztalható az, hogy a munkahelyen egy magyar anyanyelvűnek nem csak a szakmai kompetenciáit, hanem a román nyelvtudását is jutalmazták. Ezért aztán amikor a diákjaink elmennek munkát keresni, gyakran tartanak attól, hogy a hiányos román nyelvtudásuk miatt nem járnak sikerrel és ettől elbátortalanodnak. Sokan emiatt „alultervezik” a karrierjüket, meg sem próbálnak jobban fizető állásba kerülni, mert félnek, hogy a román tudásuk nem elég ahhoz. Részben ezzel is magyarázható az a jelenség, hogy az egyetemét végzett magyar diákok a nagyobb jövedelemmel kecsegtető versenyszférához képest inkább a közsférában helyezkednek el. A Babeş-Bolyai Tudományegyetem pályakövetési adatai például azt mutatják, hogy a román diákok körében 20 százalékkal többen vannak azok, akik a piaci sférában helyezkedtek el. Ehhez képest a magyarok nagyobb arányban vállalnak el kisebb javadalmazással járó állásokat az állami sférában.

Ezekkel a hátrányokkal az is a baj, hogy gyakran már nem is érzékeljük őket, és ha érzékeljük is, gyakran természetesnek, sőt, legitimnek tartjuk, hogy léteznek. Bourdieu (1991) ezt a jelenséget nyelvi hegemoniának nevezi, Brubaker (2006) szerint ezek a hátrányok a magyar és a román nyelv eltérő státusával, a jelölt illetve jelöletlen jellegével vannak kapcsolatban. Bárhogyan is nevezzük vagy magyarázzuk őket, ezek az esélyhátrányok léteznek, és azt tapasztalom, hogy amikor a nyelvi igazságosság ügyében érvelni kell, ritkán emlegetjük őket. Egy társadalom, a gazdaság, a politikai rendszer integrációjához kell egy közös nyelv, amit mindenki ért. Ez Romániában kizárólagosan a román, amit a magyaroknak meg kell tanulni. Tehát a nyelvi integráció költségeinek aránytalanul nagy részét a magyarok viselik, amit méltányossági alapon kompenzálni kell. A kortárs demokrácia-felfogással nem egyeztethető össze az, hogy ilyen típusú aránytalanságok fennmaradjanak.

A KISEBBSÉGI STÁTUSBÓL SZÁRMAZÓ GAZDASÁGI ELŐNYÖK

Bár az említett aránytalanságok léteznek, hiba lenne a kisebbségi helyzetnek kizárólag csak a hátrányait említeni. Meggyőződésem, hogy a kisebbségi státusnak vannak gazdaságilag konvertálható előnyei is. Ezek közül hadd emeljek ki kettőt, amit fontosabbnak érzek.

Az egyik az ún. *strukturális-pozicionális előny*, amiről egy Mark Granovetter nevű gazdaságsszociológus (1995) azt mondta, hogy mivel a kisebbségek egyszerre két kultúrával, két társadalommal vannak kapcsolatban, ha elég ügyesek, akkor közvetítő – másszóval bróker vagy híd – szerepbe kerülhetnek. Ennek a szerepnek előnye a magasabb az információs potenciál, egy ilyen helyzetben hamarabb értesülhetnek a lehetőségekről, erőforrások válnak elérhetővé mindkét irányból. Egy erdélyi magyar diák, például Budapesten és Bukarestben egyaránt jó eséllyel pályázhat. Igaz, hogy plusz befektetésre van szükség, de ez jó eséllyel egy idő után megtérül.

Emellett ott vannak a *szolidaritásból fakadó előnyök*. Ha az emberek ugyanahhoz a kisebbséghez tartoznak, általában nagyobb közöttük a szolidaritás és a bizalom, és ott, ahol magasabb a bizalom szintje, alacsonyabban a gazdasági tranzakciók költségei, ami versenyelőnyt jelenthet. Ebben a tekintetben kifejezetten jól jön az EU piaci deregulációra vonatkozó szabályozása, ami előírja, hogy a piacon mindenkit – származásától függetlenül – egyformán kell kezelni és szabad lehetőséget kell teremteni számára, hogy a versenyszabályok betartása mellett olyan értékesítési és marketing-eszközöket használjon, amit jónak lát. 10-15 évvel ezelőtt, az akkori szabályozási környezetben nehezen volt elképzelhető, hogy olyan jól működő etnikai vállalkozások jöjjenek létre, amelyek kifejezetten az erdélyi magyaroknak, vagy a székelyföldieknek pozicionálják a termékeiket. Nagyon jó példa erre az Igazi Csíki Sör esete. A Heinekennel zajló jogvita gyorsan az „autentikus”, „helyi”, „székely” termelő „szívtelen”, „profitvadász”, „opportunistá” multicéggel vívott Dávid-Góliát harcának a metaforájává vált. Az Igazi Csíki Sört gyártó és forgalmazó vállalkozás tehát egy kitűnő példa arra, hogy hogy lehet az etnikai/regionális szolidaritást eredményesen tőkésíteni a piaci dereguláció feltételei mellett. Úgy tűnik, hogy egyre több ilyen próbálkozás van, a Merkúr üzletláncot és a Góbé termékeket nem is említettem. Antropológiailag azért érdekes a dolog, mert a jól sikerült termékek akár közösségi szimbólumokká is válhatnak, amelyek reprezentálják az emberek regionális, nyelvi, kulturális, néprajzi összetartozását, a székely értékek szimbolikus hordozójává válhatnak. Az Igazi Csíki Sör nagyon ügyesen használja ezt a marketingeszközt, a címkéjén például ott van egy több évszázados megkonstruált történet a csíki sörgyártásról. Abból is látszik, hogy működik ez az eszköz, hogy az olcsóbb brandjén, a Hargita sörön, maga a Heineken is szerepeltetni kezdte a székely szimbólumokat.

Szintén ide tartozik, hogy egy más felmérésből kiderült, hogy az erdélyi magyarokra jellemző a fogyasztói etnocentrizmus. Ez azt jelenti, hogy ha tehetik – legalábbis a diszpozíciók szintjén – az erdélyi magyarok nagyobb arányban vásárolnának magyar terméket vagy szolgáltatást és értékelik azt

is, ha magyarul szolgálják ki őket. Azért szimpatikus számomra az „Igen, tessék!” mozgalom által képviselt nyelvvédelmi stratégia, mert ezek mentén a fogyasztói igények mentén, mintegy a „hátsó kapun” viszik be a kétnyelvűséget a gazdaságba. Azzal szemben pedig nem lehet apelláta, ha valaki a nagyobb profit reményében magyarul is megszólítja a fogyasztóit. Tudjuk, hogy az ebben rejlő lehetőségek is végesek, de úgy gondolom, hogy sokkal több van benne még, mint amit eddig kihasználtunk. Nekünk, szociológusoknak és mindazoknak, akik itt vagyunk, az a feladatunk, hogy olyan társadalmi projekteket hozzunk létre, amelyek ezeket a szempontokat a nyelvélemben hatékonyabban tudják érvényesíteni.

BIBLIOGRÁFIA

BOURDIEU, PIERRE. 1991. *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity Press.

BRUBAKER, ROGERS 2006. *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton: Princeton University Press.

GRANOVETTER MARK. 1995. *The Economic Sociology of Firms and Entrepreneurs*. In: Portes A. (ed.) *Economic Sociology of Immigration. Essays on Network, Ethnicity and Entrepreneurship*. New York: Russell Sage Foundation. 128-162.

GRIN, FRANCOIS 2004. *On the Costs of Cultural Diversity*. In: Van Parijs, P. (ed.) *Cultural Diversity vs. Ethnic Solidarity*. DeBoeck & Larcier, Bruxelles, 189-202.

KISS TAMÁS 2014. *Etnikai rétegződési rendszer Erdélyben és Romániában. A magyarok társadalmi pozíciói 1*. REGIO 22 (2). 187-245.

VERES VALÉR 2015. *Népességszerkezet és nemzetiség. Az erdélyi magyarok demográfiai képe a 2002. és 2011. évi népszámlálások tükrében*. Kolozsvári Egyetemi Kiadó.